

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

קולות מיוחדות באמירה לנכרי

שיעור מספר 4

בשיעורים הקודמים עסקנו באיסור אמירה לנכרי שיעשה מלאכות האסורות בשבת עבור ישראל, ואיסור ההנאה ממלאכות שנעשו עבור ישראל. הגדרנו את האיסורים, וראינו מה כלול בכל אחד מהאיסורים ומה לא. בשיעור זה נלמד על מצבים בהם התירו חז"ל לומר או ליהנות ממעשי שבת של נכרים. שימו לב – ההיתרים שראינו עד כה היו מבוססים על הגדרת האיסור. מה שלא כלול בהגדרת האיסור אינו אסור. בשיעור זה נעסוק בפעולות האסורות מדין אמירה והנאה, ואעפ"כ חז"ל הוציאו אותם מהכלל והתירו אותם.

א. אמירה לנכרי לצורך מצווה

הסוגיות והראשונים

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ח עמוד ב

הקונה שדה בסוריא - כקונה בפרוארי ירושלים; למאי הלכתא? אמר רב ששת: לומר, שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת. בשבת ס"ד? כדאמר רבא: אומר לעובד כוכבים ועושה, ה"י אומר לעובד כוכבים ועושה; ואף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות, משום ישוב א"י לא גזור רבנן.

(חברותא)

הקונה שדה בסוריא נחשב כקונה שדה בפרוארי ירושלים. שואלת הגמרא: למאי הלכתא - איזה הלכה בא התנא להשמיענו [בדין זה]? עונה הגמרא: אמר רב ששת: [דין זה] בא לומר, שאם יהודי קונה שדה מגוי בסוריא. ורוצה הגוי ללכת לדרכו בשבת שכותבין - שמותר לכתוב - עליו - על השדה - אונו - שטר מכירה - ואפילו בשבת עצמה. כדי להציל את הקרקע מידי. אך הגמרא מתפלאה: בשבת סלקא דעתך [שמותר ליהודי לכתוב בשבת, שזוהי מלאכה דאורייתא]? ומשיבה: כדאמר - כמו שאמר - רבא [במסכת שבת לעניין חולה שאין בו סכנה]: אומר היהודי לעובד כוכבים ועושה את המלאכה. הכא נמי - גם כאן הדין הוא כך, אומר היהודי לעובד כוכבים ועושה. [כלומר, הגוי כותב את השטר על פי בקשת היהודי]. ואף על גב דאמירה לעובד כוכבים בשבת - שיעשה מלאכה, אסורה משום שבות. כאן, משום מצות ישוב ארץ ישראל, לא גזור רבנן - לא אסרו חכמים.

הגמרא כאן התירה כתיבה, אחד מאבות המלאכה, בשביל יישוב ארץ ישראל, אחת המצוות החשובות ביותר נברר עתה, אם ניתן להרחיב את ההיתר הזה למצוות אחרות ולאבות מלאכה נוספים? מעשה אחר המובא בגמרא מלמדנו שזה לא כ"כ פשוט -

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף סז עמוד ב

ההוא ינוקא דאשתפיך חמימיה, אמר להו רבה: ... נימרו ליה לנכרי ליתי ליה. אמר אביי: ... הזאה שבות, ואמירה לנכרי שבות, מה הזאה שבות ואינה דוחה את השבת, אף אמירה לנכרי - שבות, ואינה דוחה את השבת! אמר ליה: ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה? דהא מר לא אמר לנכרי זיל אחים.

(תרגום): היה תינוק שנשפכו המים שחיממו עבורו (מערב שבת). אמר רבה: שיאמרו לנכרי שיביא. אמר אביי: כשם שהזאה על הטמא לטהרו אסורה בשבת משום שבות בלבד, ואעפ"כ איננה דוחה את השבת, אף אמירה לנכרי, האסורה משום שבות, ראוי הוא שלא תדחה את השבת! אמר לו: והאם אינך חושב ששונה איסור שבות שיש בו מעשה ואיסור שבות שאין בו מעשה? שהרי לא אמרנו לנכרי שילך ויחמם!

ממעשה זה למדנו שני דברים -

1. התירו לומר לנכרי להביא מים חמים בשביל התינוק, מכיוון שזהו איסור "שבות דלית ביה מעשה".

2. אסור להזות אפר פרה אדומה בשבת, למרות שזהו איסור שבות, מפני שזהו איסור "שבות דאית ביה מעשה".

עלינו לברר את מה משמעות ההבדל.

1. שיטת הבה"ג - מותרת אמירה לגוי באיסורי תורה לצורך מצוה (העיטור) או רק לצורך מילה (הר"ן)

ספר הלכות גדולות סימן ח - הלכות מילה עמוד קמו

והיכא דאייתי איזמל מערב שבת, ואיפגים או דאיגניב מקמי מילה (סכין המילה שהוכן מראש נפגם או נגנב לפני שמלו בו), שרי למימר לגוי לצבותיה (לטלטלו) או לאיתויי (או להביא) איזמל אחרינא, דגמרינן לה (עירובין סז ב)

מההוא ינוקא דאישתפיך חמימיה, אמר להו רבא ... לימרו ליה לגוי לייטי ליה, אמר אביי ... הזאה שבות, ואמירה לגוי שבות, מה הזאה שבות ואינה דוחה את השבת אף אמירה לגוי שבות ואינה דוחה את השבת, אמר ליה ולא שני לך בין שבות דאית בה מעשה לשבות דלית בה מעשה.

הבה"ג הסביר שהמקרה שהובא בסוגיא בעירובין עסק בתינוק ביום ברית המילה שלו. שם התברר שמותר לומר לנכרי להביא את כל צרכי המילה בשבת (למרות שהגוי מטלטל מרשות לרשות). אם כן עולה שהבה"ג פירש את הגמרא כך – שאם בערב פסח שחל להיות בשבת יש אדם תמא מת שחסרה לו רק הזאה של מי חטאת כדי להטהר ולהקריב קרבן פסח. לא מתירים את פעולת ההזאה, חרף היותה איסור שבות בלבד. זאת למרות שהמשמעות תהיה ביטול הקרבת קרבן פסח. הסיבה היא מפני ששבות זו חמורה, שהרי יש בה מעשה, היינו שהיא נעשית ע"י ישראל. לעומת זאת, אם מדובר בשבות של אמירה לנכרי, זו שבות שאין בה מעשה, כי הישראל אינו עושה כלום אלא הגוי, ולכן כדי לאפשר את קיום מצוות המילה מתירים את השבות הזאת.

הרי"ף הביא את דבריו וכתב שרבים טעו בהם –

רי"ף מסכת שבת דף נה עמוד ב

אשכחן בהלכות גדולות כתיב א"ל: ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה, דהא מר לא א"ל לנכרי זיל אחים לי, דהוא מעשה דאסור מדאורייתא, אלא זיל אייתי לי, דלית ביה מעשה דידיים אלא דיבורא בעלמא הוא. ושתק ולא מצא תשובה.

ועייננו בהו ואשכחן (ועייננו בזה וגילינו) דלאו מילי דסמכא נינהו ומגופא דהאי עובדא ילפת (וממעשה זה עצמו למדו) דאסור למימר לנכרי לצבותיה או לאתווי דרך רה"ר, מדקאמר ליה, דהא מר לא א"ל זיל אחים לי, מכלל דאסור למימר לנכרי זיל אחים לי (שהרי לא אמר לך חמס לי, עולה שאסור לומר לנכרי לך חמס) וכמה מרבוואתא טעו בהאי פירושא דהאי מימרא (וכמה מרבותינו טעו בשמועה זו), דקסברי דהאי דא"ל "ולא שני ליה למר בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה", אשבות דהזאה קאמר ליה, דשבות דהזאה שבות דאית ביה מעשה, ושבות דאמירה לית ביה מעשה בידיים, דדיבורא בעלמא הוא. ואקשו בה הכי, ואמרי - הואיל ואמירה לנכרי שבות דלית ביה מעשה הוא, מה לי א"ל "אייתי לי מגו ביתאי", ומה לי א"ל "זיל אחים לי"? תרוייהו (שניהם) שבות דלית בהו מעשה נינהו, דדיבורא בעלמא הוא ושרי!

הריף אומר לנו שפרשנים רבים הלכו רחוק מדי בפירוש הגמרא. הם הסבירו כך – הגמרא חילקה בין הזאה, שהוא מעשה בידיים, לבין אמירה לנכרי, שלא נעשה בידיים. המשמעות היא שמותר לומר לנכרי לעשות כל איסור שהוא בשבת (לצורך מילה, כפי שביאר הבה"ג). אם כך, למה הגמרא מסיימת בהסבר – הרי לא אמרנו לו שיחמם לנו מים? הפרשנים הללו אמרו -

ואטעו לכולהו נוסחאי דגמרא דקסברי דליכא בגמרא דהא מר לא א"ל זיל אחים לי אלא טעותא דנוסחי הוא

הם פשוט אמרו שזו גרסה לא נכונה בגמרא.

את איזו דעה הרי"ף ביקר? כנראה שהרי"ף התכוון לשיטת בעל העיטור

ספר העיטור שער ג - הלכות מילה דף מט טור א

משום שבות דלית בה מעשה, אלא אמירה לחודה, לא דחי לה מילה בזמנו. וכל מכשירי מילה עושין ע"י אינו יהודי למימר לאינו יהודי לצבותיה ואיתווי איזמל אחרינא או איפגום ולאחמומי חמין ולאבריי ינוקא כפסקא דרבוותאי קמאי הוא הדין כל מידי דמצוה עבדינן ע"י אינו יהודי דמשום דלא ידחו מצוה. וקרוב אני לומר דהדלקת נר בשבת מצוה בשעת אכילה מדליקין ע"י אינו יהודי בשבת

בעל העיטור חידש – מכיוון שסעודת שבת היא מצווה, מותר לומר לנכרי להדליק אור בשביל סעודת שבת! בשביל מצווה מותר לעשות "שבות שאין בו מעשה", דהיינו אמירה לנכרי. מכיוון שבאמירה אין מעשה, לכן לצורך מצווה מותר לומר לנכרי לעשות כל מלאכה שצריך.

ראשונים אחרים הבינו את הבה"ג אחרת.

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף נו עמוד א

דעת הרב בעל הלכות גדולות ז"ל שמתירין אמירה לנכרי אפילו בדבר שיש בו מלאכה גמורה גבי מכשירי מילה

הר"ן הבין שכוונת הבה"ג הייתה להתיר אמירה לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא רק בשביל מכשירי מילה, לא לצורך מצוות אחרות. יתכן שה מפני שעל כך סופר בגמרא, אם כן יש מקור לכך שמילה מקבלת מעמד מיוחד,

ויתכן שזה מפני שהבה"ג הביא את הקולא בהלכות מילה שלו. כך או כך, הר"ן הבין שהקולא של הבה"ג מוגבלת למצוות מילה בלבד.

2. שיטת הרי"ף – אמירה לגוי לעשות מלאכה דרבנן מותרת לצורך מצווה, וליישוב ארץ ישראל אפילו דאורייתא

חזרה לרי"ף – הרי"ף חלק על העיטור -

ולא כדקא סברי הוא, ונוסחי לית בהו טעותא, אלא נוסחי מעלייא נינהו, ולא פירושי כדקא סברי להו, אלא האי דאמר ליה "ולא שני ליה למר בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה", לאו אשבות דהזאה קאמר ליה, אלא הכי קאמר ליה – הא דאמרת אמירה לנכרי שבות, וקא מדמיתו לה (והשוותם אותה) לשבות דהזאה דאסירא, לא שני לך בשבות דאמירה גופה בין שבות דאית ביה מלאכה לשבות דלית ביה מלאכה, דהא מר לא א"ל "זיל אחים ליי", דאית ביה מלאכה, אלא "אייתי לי מגו ביתאיי" קאמר ליה, דטלטול בעלמא הוא, דלית ביה מלאכה, דשמעת מינה דכי אמרינן אמירה לנכרי שבות בדבר שהוא מלאכה, אבל בדבר שאינו מלאכה, כגון האי לא אמרינן ביה אמירה לנכרי שבות. הרי נתברר לך דליכא בנוסחאי טעותא ומילי דברירן אינון. והאי דאמרינן "שבות דלית ביה מעשה", ולא אמרינן "שבות דלית ביה מלאכה", "מעשה" ו"מלאכה" בהאי ענינא חדא מילתא היא, דקרו אינשי למלאכה מעשה, כדאמרינן "ובין יום השביעי לששת ימי המעשה", והיינו מלאכה. וכבר נתברר לך דאסור למימר לנכרי לצבותיה או לאתויי דרך רשות הרבים והאי דכתב בעל הלכות טעותא הוא ולא תסמוך עילויה.

לשיטת בעל העיטור הבחנת הגמרא היא בין הזאה, שהיא שבות שיש בה מעשה, לבין אמירה לנכרי, שהיא שבות שאין בה מעשה.

ואילו הרי"ף עצמו הסביר שהבחנה היא בין אמירות שונות לנכרי. אמירה לנכרי שיחמם מים מטילה על הנכרי עשיית מלאכה (האסורה מדאורייתא) זה פירוש הביטוי "מעשה". אמירה לנכרי שיטלטל במקום שאינו רשות הרבים איננה מטילה עליו עשיית מלאכה (האסורה מדאורייתא), חזו פשוט הביטוי שאין מעשה. עולה שלפי שיטת בעל העיטור מותר לומר לנכרי לעשות מלאכות דאורייתא לצורך מצווה. והדין שפתחנו בו, ההיתר לצוות לנכרי לכתוב שטר למען יישוב ארץ ישראל, הוא היתר רגיל שיש בכל מצווה. הריף, לעומת זאת, יצטרך להסביר למה בגיטין נאמר שמותר לומר לנכרי לכתוב, הרי כתיבה היא אב מלאכה!

3. שיטת התוספות והרמב"ן – אמירה לגוי לעשות מלאכה דרבנן הותרה לצורך מילה, ויישוב ארץ ישראל אפילו דאורייתא

בעלי התוספות התמודדו עם השאלה הזאת –

תוספות מסכת גיטין דף ח עמוד ב

אף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן - אבל משום מצוה אחרת לא היינו מתירין אמירה לעובד כוכבים במלאכה דאורייתא כדמוכח בפרק הדר (עירובין דף סח.). ההוא ינוקא דאשתפיך חמימיה ... ודאי איסורא דרבנן שרי בחצר שלא עירבו משום מצות מילה, אבל איסורא דאורייתא כגון לחמם לו חמין אסור.

משמע מדבריהם שההגדרה היא – שרק לצורך מצוות יישוב ארץ ישראל – ניתן להתיר אמירה לנכרי גם באיסור דאורייתא. אבל לכל מצווה אחרת, היתר אמירה לנכרי הוא רק באיסור דרבנן. לכאורה בעלי התוס' מסכימים עם שיטת הרי"ף.

עיון בהמשך דבריהם מגלה כי בעלי התוספות הגבילו את ההיתר עוד יותר –

ואין ללמוד מכאן היתר לומר לעובד כוכבים להביא ספר בשבת דרך כרמלית דלא דמי דדוקא משום מילה דהיא גופה דחיא שבת התירו.

לשיטת בעלי התוספות יש לנו שלשה כללים:

- לצורך קיום מצווה גדולה, כיישוב ארץ ישראל, מותר לומר לנכרי לעשות אפילו מלאכה דאורייתא.
 - לצורך קיום מצווה שהיא עצמה דוחה שבת כבית מילה, מותר לומר לנכרי לעשות רק מלאכה דרבנן.
 - לצורך כל מצווה אחרת אין היתר אמירה לנכרי.
- בעלי התוס' סיימו דבריהם בהערה הבאה:

ומיהו בהלכות גדולות משמע דאפי' איסורא דאורייתא שרי על ידי עובד כוכבים לצורך מילה שפירש דליתו מתוך ביתא דרך רה"ר.

גם הרמב"ן העיר על הייחודיות של המצוות הללו –

חינושי הרמב"ן מסכת שבת דף קל עמוד ב

יש משיבין על דבריו ממאי דאמרין הלוקח (הקונה) עיר בארץ ישראל כותבין עליו אונו (שטר) אפילו בשבת, ואף על גב דאמירה לגוי שבות, הכא משום יישוב א"י לא גזרו ביה רבנן, אלמא אמירה לגוי אפילו לעשות מלאכה גמורה במקום מצוה לא גזרו רבנן!

ולדין לא קשיא ולא מידי דהתם מצוה ותועלת לכל ישראל הוא שלא תחרב ארץ קדושה, ועוד שאין אנו שוקלין מצות זו בזו ואין אנו יודעין מתן שכרה של מצוה כדי שנאמר כמו שהתירו זו נתיר אף זו, כמו שמצינו שהתירו שבות עצמה ע"י ישראל גבי מת ולא מצינו לו היתר למילה אף על פי שמצות עשה שבה יותר מפורשת בתורה ונכרתו עליה י"ג בריתות, וכן מצינו במקצת מקומות שאמרו במקום פסידא לא גזרו רבנן בשבות עצמה כי ההיא דצינור דבמסכת כתובות (ס' א') ובשאר מקומות אין אנו מתירין כל שבות משום פסידא ואין אומרים בדברים הללו זו דומה לזו. וכן אני אומר שאין מתירין אמירה לגוי אפילו בדבר שהוא משום שבות אלא גבי מילה לפי שניתנה שבת לידחות אצלה אבל בשאר מצות אין דוחין שבות כלל אפילו ע"י גוי שאין לנו היתר בשבות דשבות יותר משבות דמלאכה חוץ מזו.

הרמב"ן פתח דבריו בקביעה שברור שמצוות יישוב ארץ ישראל היא מצווה ייחודית, ומסיים בכך שברית מילה זו מצווה שדוחה שבת, א"כ אין זה מפתיע שהכנות אחרות לברית ידחו איסור שבות. באמצע דבריו הוא עומד על הנקודה המרכזית – נאמר שבשביל המצווה הגדולה של יישוב ארץ ישראל התירו לומר לנכרי לעשות איסורי דאורייתא, נאמר שבשביל המצווה הייחודית של ברית מילה התירו איסורי דרבנן, ואנחנו לא יכולים לדעת אלו מצוות אחרות הן ברמת החשיבות של המצוות הללו. ממילא אין לנו יכולת להרחיב את ההיתר למצוות אחרות עליהן לא נאמר במפורש שדוחות שבת.

לסיכום דעות הראשונים עד כה – משתי סוגיות עולה היתר לומר לנכרי לעשות מלאכה לצורך מצווה. הראשונים חלקו בשאלת רוחב ההיתר, יש שני מאפיינים שצריכים להיבחן – 1. לצורך איזו מצווה התירו אמירה לנכרי? 2. איזו מלאכה התירו לומר לנכרי לעשות? נסכם את השיטות עד כה:

1. בעל העיטור – כל מלאכה שהיא (אפילו הדלקת נרות) עבור כל מצווה (אפילו סעודת שבת).
2. הבנת הר"ן בבה"ג – בשביל מצוות מילה ניתן לצוות על כל מלאכה דאורייתא.
3. רי"ף – בשביל יישוב ארץ ישראל – אמירת מלאכה דאורייתא, בשביל שאר המצוות אמירת מלאכה דרבנן.
4. רמב"ן, תוספות – בשביל יישוב ארץ ישראל – אמירה דאורייתא. בשביל מילה – אמירה דרבנן.

הפסיקה – כשיטת הרי"ף

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שז סעיף ה

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת ... מפני מצוה; כיצד: אומר ישראל לא"י בשבת לעלות באילן להביא שופר לתקוע תקיעת מצוה; ... ויש אוסרין.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שלח סעיף ב

יש מתירים לומר לעכו"ם לנגן בכלי שיר בחופות הגה: ואפי' לומר לעכו"ם לתקן הכלי שיר, שרי משום כבוד חתן וכלה.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפו סעיף כא

שופר של ראש השנה אין מחללין עליו יום טוב אפילו בדבר שיש בו משום שבות. כיצד, היה השופר בראש האילן או מעבר הנהר ואין לו שופר אלא הוא, אינו עולה באילן ואינו שט על פני המים כדי להביאו; ועל ידי אינו יהודי מותר, דהוי שבות דשבות (פירש איסור אמירה לאינו יהודי באיסור דאורייתא הוא משום שבות שאח"ל לשבות מזה אמירה לא"י ובאיסור דרבנן הוא שבות דשבות); ובמקום מצוה לא גזרו.

רמ"א אורח חיים הלכות שבת סימן רעו

הגה: י"א דמותר לומר לא"י להדליק לו נר לסעודת שבת משום דסבירא ליה דמותר אמירה לא"י אפי' במלאכה גמורה במקום מלוא (ר"ן ס"פ ר"א דמילה בשם העיטור), שעל פי זה נהגו רבים להקל בדבר ללוות לא"י להדליק נרות ללורך סעודה, צפרט צסעודת חתונה או מילה, ואין מוחה בידם. ויש להחמיר במקום שאין לורך גדול, דהא רוב הפוסקים חולקים על סברא זו וע"ל ס' ש"ז.

משנה ברורה סימן רעו ס"ק כד

ושל"ה החמיר אף לצורך גדול ושכן ראה נוהגים בקהלות חשובים שיושבים בחשכה במוצאי שבת אפילו בחתונה עד שאמרו הקהל ברכו. וכן נהג הגאון הר"ש כשהיו סועדים אצלו סעודה שלישית.

ערוך השולחן אורח חיים סימן רעו סעיף יז

והשתא העניין תמוה לסמוך על דעת יחיד במקום שכל הפוסקים חולקים עליו ודיינו שנסמוך ע"ד הרמב"ם לדמות כל המצות למילה בשבות דרבנן. ונראה להדיא שרבינו הרמ"א עצמו לא ניחא ליה בכך אלא שבא ליישב קצת על העושים כן. ובאמת כתבו דמוטב שיהיו שוגגים ולא מזיזים ולכן אין מוחין בידם, אבל אם ביכולת למחות פשיטא שמחוייבים למחות. ובזמנינו לא שמענו להקל בזה [וכ"כ השל"ה שח"ו להקל בזה וכ"כ הא"ר ועתה ביכולת למחות כי ישמעו אלינו].

מה שמקובל בפוסקים הוא להקל כדעת הריף, לומר לנכרי לעבור על איסורי דרבנן במקום מצוה, אך לא מעבר לזה. אמנם הרמ"א הביא את דברי בעל העיטור, וכתב שרבים נהגו כך, אך הוא הוסיף וכתב שאין הדין עמם, וניתן להקל כעיטור רק במקום צורך גדול. כפי שראינו בפוסקים האחרונים, ערוך השולחן והמשנה ברורה (ועוד רבים), יש להיזהר מאוד מלהקל כדברי העיטור.

לאלו דברים סמכו הפוסקים על העיטור, לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא?

מה הגדירו הפוסקים כצורך גדול דיו המצדיק שימוש בקולא של העיטור?

א. לצורך ברית מילה

מגן אברהם סימן שלא ס"ק ה

פשוט דאסור להביא התינוק לבהכ"נ דרך חצר שאינו מעורבת אפי' ע"י עכו"ם דהא יכולין למולו בביתו, והרבה פעמים מלין בבית כשיש צינה. ועסי' רע"ו ס"ב דיש מקילין אפילו במלאכה דאורייתא, ונ"ל דבמילה יש לסמוך עלייהו אם אי אפשר בעניין אחר.

המגן אברהם פוסק שלצורך קיום מצוות ברית מילה (במקום שאין אפשרות אחרת) ניתן להקל לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא. גם בלי הקולא המרחיבה של בעל העיטור, הר"ן הסביר שהבה"ג הקל במיוחד בשביל ברית מילה, וככל הנראה שהמגן אברהם סמך גם על דבריו.

ב. בין השמשות

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף ב

במוצאי שבת לומר בין השמשות להדליק נרות בין השמשות יש לומר (ד)הוה ספק ספיקא, שמא הלכה כמאן דמתיר לצורך מצוה, ושמא בין השמשות מוצאי שבת כמו ערב שבת.

הפרי מגדים מצרף את דעת בעל העיטור לספקות אם מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה עבורו בבין השמשות של מוצאי שבת. המשנה ברורה (רע"ו ס"ק כ"ד) שהבאנו לעיל הציג שזו מחלוקת בין השל"ה לבין הפרי מגדים. למעשה בביאור הלכה הוא העיר שאפילו אם נקבל את דברי הפרי מגדים, למעשה יש בעיה טכנית ליישם את הקולא. הוא מאריך להציג את השיטות השונות בשאלת הגדרת זמן בין השמשות, ומסיים -

ביאור הלכה סימן שמב

על כן נראה דבמוצאי שבת יש להחמיר עד סמוך לצאת הכוכבים, שאז הוא בין השמשות דרבי יוסי ... וכן בספר בית מאיר גופא מסיים דמכל מקום יש להחמיר עד צאת הכוכבים משום דאין אנו בקיאים בזמן בין השמשות

מכיוון שלא ברור מבחינה הלכתית מהו זמן בין השמשות, אי אפשר לסמוך על הקולא של הפרי מגדים עד צאת הכוכבים.

❖ הרחבות - היתר אמירה לנכרי בין השמשות בכניסת שבת

ג. למנוע מכשול לרבים

חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל סב סעיף יא

מותר לומר לנכרי לתקן את העירוב שנתקלקל בשבת כדי שלא יבואו רבים לידי מכשול. וכדאי הוא בעל העיטור (בסי' רע"ו) לסמוך עליו, להתיר שבות דאמירה אפילו במלאכה דאורייתא במקום מצוה דרבים (תו"ש בשם תשו' מ"מ).

החיי אדם פסק שמותר לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא כדי שהרבים לא יעברו על איסור דרבנן (עירוב אפשר לבנות רק במקום שאין רשות הרבים דאורייתא) מפני שכדאי הוא בעל העיטור לסמוך עליו. וכמותו פסק במשנה ברורה (רע"ו ס"ק כ"ה)

ד. לצרכים שונים במסגרת תפקודו של בית הכנסת

שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא חלק ב סימן יד

ראיתי ונתון אל לבי במה שנהוג בימות החורף בעמדם בלילות ש"ק והולכים לבית הכנסת והנה יש שמעמידין עכו"ם מע"ש ומצווים להדליק להם נר, אם צריך למחות בידם.

.... אף דחלילה וחלילה להקל נגד דברי הש"ע ורמ"א מכל מקום בבהכ"נ כיון דיש בו צד מצוה ללמוד ולהתפלל מתוך הספר וגם בבהכ"נ מצוה להרבות בנרות ובפרט בשבת קודש דאין הידור אם ילכו בחשך ובאורים כבדו ד'. וע"כ נראה לי דאם עושים כן אין למחות בידם דיש להם עמודים שיסמכו עליהם וטוב להעלים עין כנלפע"ד והנח להם לישראל. עוד יש לומר בטעם האור זרוע דאוסר אף רמיזה משום כיון דעיקר האיסור משום ממצוא חפצך וכיון שגם ברמיזה שייך ממצוא חפצך אם כן לכך אוסר ומה דכתיב ודבר דבר דעת האור זרוע דאינו קאי רק במדבר שיעשה אחר השבת דזה מותר ברמיזה ומעתה לענין חפצי שמים אף דדעת הרמב"ם ודעימיה דאוסר בשבות אחד מכל מקום ברמיזה אפשר להקל כיון דלא נעשה שליח רק מבעוד יום וי"ל עכו"ם אדעתא דנפשיה קא עביד.

השואל ומשיב לא אומר שמותר לכתחילה לאפשר לנכרי להדליק, אלא אומר שטוב להעלים עין מהעושים כך, כי יש להם על מה לסמוך.

דבר נוסף מעניין שעולה מהשואל ומשיב הוא שהוא מביא טעם יותר ברור לקולא. עד כה לא ביררנו מדוע בדיקו התירו אמירה לנכרי לצורך מצווה. השואל ומשיב אומר לנו שאיסור "ודבר דבר" מחובר לאיסור "ממצוא חפצך". מכיוון שכאן הוא עוסק בחפצי שמיים, אין בעיה של "דבר דבר" (נזכיר שהטעם לאיסור ההנאה הוא בכדי שלא יאמר לנכרי. ממילא אם אין איסור אמירה במסגרת זו, אין טעם לגזור איסור הנאה ממלאכות אלו). ברם הוא ער לבעיה הנוספת שיש באמירה לנכרי – שהנכרי נעשה כשלוחו. לכן הוא מסיק שהקולא לא פשוטה, ומחזיר אותנו לשיעור הראשון – האם הנכרי נעשה שלוחו כשאומר או רומז לנכרי אפילו מערב שבת?

גם הנודע ביהודה סבור כשיטה זו שאין להתיר אמירה לנכרי לכתחילה לעשות איסור תורה לצורך מצוה (אפילו ע"מ להתפלל נעילה ביום כיפור!), וההיתר הוא רק מגדר "הנח להם לישראל" –

שו"ת נודע ביהודה מהדו"ק או"ח סי' לג

מכתבו קבלתי, וע"ד תמיהתו על שנוהגין בהרבה מקומות שנכרי מדליק נרות ביום הכפורים לעת תפלת נעילה. ידע מעלתו כי פה קהלתנו בעז"ה כבר נתבטל המנהג הזה וגם בהיותי בק"ק יאמפלא כשבאתי לשם מצאתי שהיו נוהגין כן ג"כ בטלתי המנהג הזה רק התרתי שיטלטל הנכרי הנרות שכבר דולקות מערב יו"כ להעמידם מפוזרים בכל בה"כ וזהו דמותר דהוי שבות דשבות במקום מצוה. והעולם שנוהגים היתר שידליק נרות סומכים עצמם על הי"א שמביא רמ"א בסי' רע"ו ס"ב בהג"ה דאמירה לנכרי מותר אפילו במלאכה גמורה במקום מצוה, ואף שכתב רמ"א שיש להחמיר במקום שאין צורך גדול, העולם חושבים זה לצורך גדול. אבל באמת קשה מאוד ביום הקדוש הזה לכנוס בפרצה דחוקה לסמוך על דעת יחיד ואם כבר גבר החשך קודם שהתפללו הצבור נעילה בלחש אז מקרי צורך גדול והנח להם כו', אבל אם הצבור כבר התפללו ולצורך הש"ץ בודאי ימצא נר אחד בבה"כ דלוק מערב יו"כ אז בודאי יש למחות בידם ומי בקש זאת מהצבור לומר פיוטים מוטב לא יאמרו פיוטים וסליחות וישמעו מהש"ץ ולא יעשו דבר האסור לרוב הפוסקים.

בלוית חן (ספר של הרב עובדיה יוסף המקביל למשנה ברורה) הרב עובדיה הקל יותר לצורך תפילת הרבים –

לוית חן סימן יז עמוד כה

... כשאירע שנפסק החשמל בליל שבת באמצע קריאת שמע, הוריתי לומר לגוי להדליקו לצורך הרבים, שקוראים קריאת שמע ומתפללים מתוך הסידור דוקא, ואי אפשר להם להתפלל בע"פ. ומכל מקום היכא דאפשר טוב לעשות כן ע"י אמירה לעכו"ם שיאמר לעכו"ם חבירו.

שו"ת יביע אומר חלק ג - אורח חיים סימן כג

נשאלתי בענין מה שנהגו בכמה בתי הכנסיות פה מצרים, לומר לגוי מערב שבת, לבא בשבת אל החדר הסמוך לבית הכנסת, לכתוב את הנדרים והנדבות של העולים לסי"ת, וכן נדבות הזוכים במצות פתיחת ההיכל והקמת ס"ת. אם יש למנהג זה פנים בהלכה, או אין לעושים כן על מה שיסמוכו. ואם רשאים לנהוג כן בשאר בתי הכנסת שטרם נהגו היתר בזה...

..המורם מכל האמור שהנוהגים להקל בזה יש להם ע"מ שיסמוכו, ואין הדבר כדאי להכנס בריב ומחלוקת עם גבאי בתי הכנסת הנוהגים היתר בזה מכבר. ובלבד שהגוי הכותב עושה זאת בצינעא, ולא לעיני כל הקהל ח"ו, שיש בזה זלזול בכבוד שבת קדשינו. וכל זה דוקא לאותם בהכ"נ שנהגו מנהג זה משנים רבות, אבל הרוצים לעשות כעת חדשה בארץ, לנהוג כן בשאר בהכ"נ לכתחלה, יש למחות בידם, ועל כגון זה אמרו עושה חדשות בעל מלחמות. ואורווי מוריין להו (ופוסקים להם) להחמיר, דבאתרא דלא נהוג לא נהוג. ואפי' בהכ"נ הנוהגים להקל מה טוב ומה נעים להוכיח את הגבאים בלשון רכה ואמירה נעימה שיחדלו ממנהג זה. ויעשו סימנים בפתקאות וכיו"ב כנהוג בהרבה מקומות.

הרב עובדיה הקל לכתחילה בשביל תפילת הרבים. לצורך נדרי ציבור והתנהלות הקהילה כתב שלא למחות ביד מי שכבר נהג כן, אך כתב שלכתחילה לא נכון להנהיג לומר לנכרי לכתוב לצורך הקהילה בשבת.

גם הרב משה פיינשטיין התיר אמירה כזו לצורך תפילה בציבור וקריאת התורה, בתנאי שדברים אלו יתבטלו אם לא תיעשה המלאכה ע"י הגוי או שאנשים יחלו אם המצב יישאר כפי שהוא –

שו"ת אגרות משה או"ח ח"ג סי' מב

הנה אם הוא באופן שקשה לסבול להרבה אנשים אף אם הם מיעוט מהמתפללים עד שמוכרחין לילך מבית הכנסת אף שליכא חשש חולי, או שיש חשש חולי מזה אף שיכולים לסבול וישארו בבית הכנסת להתפלל, מותר לומר לנכרי שיפסיק זרם העלעלקטרי כדי להפסיק הקור. ואף שלהדליק נר לצורך סעודת שבת מן הראוי להחמיר שלא לומר להנכרי שידליק כדאיתא (בשו"ע או"ח) בסימן רע"ו סעיף ב' ואף לצורך גדול כדהובא בבאר היטב סק"ה בשם השל"ה וכן הוא במ"ב ס"ק כ"ד, מ"מ לצורך מצוה דרבים אין להחמיר כדאיתא במ"ב שם ס"ק כ"ה בשם הפמ"ג דמותר לא רק לתקן עירוב שהוא להסיר מכשול אלא אף לבנות ביהכ"נ כשיתבטל בנינו בלא זה, וא"כ כ"ש בזה שהוא בטול תפלה בצבור וקה"ת להרבה אנשים שיש להתיר. ובפרט שלא ברור פסיקת העלעלקטרי באין דבר הדולק מזה אם יש בזה איסור דאורייתא, ואם אינו דאורייתא הא רוב הדעות הם להתיר לצורך מצוה ופסק כן הרמ"א / באו"ח / בסימן ש"ז סעיף ה' וכתב שגם המחבר פסק כן / באו"ח / בסימן תקפ"ז. ונמצא שיש כאן עוד טעם להתיר.

מעניינת הוספתו של הרב פיינשטיין לאחר חתימתו את התשובה הנ"ל –

ואם נזדמן זה בבית יחיד באופן שבכל הבית קר מותר מטעם אחר אף כשליכא קטנים מטעם דהכל חולים אצל הקור שאיתא בסימן רע"ו סעיף ה', אבל בבית הכנסת ליכא טעם זה דהא אפשר להם לילך מביהכ"נ מה שלא שייך לומר זה לבעה"ב וביתו שילכו לבית אחר.

היינו שעצם הקור איננו סיבה להתיר במקרה שניתן לעזוב את המקום ולשוב הביתה. אלא רק עובדת ביטול תפילה בציבור מתירה את האמירה.

השיב משה חלק אורח חיים סימן י

...היוצא לנו מזה דקהלות הנוהגין להקל לנכרי לומר בחול להדליק בשבת קודם אור הבקר או ביהכ"נ לצורך תפלה דהוי מצוה דרבים יש להם על מה שיסמוכו וכבר יצא להיתר מפי הגאון מלבוב בספרו, ומעתה לא נפלאות ולא רחוקה להתיר כמו כן לומר לנכרי להדליק בשבת בשביל ת"ת דרבים, דתפלה כנגד תמידין תקנו וכבר אמרו חז"ל בפ"ק דמגילה גדול ת"ת דרבים יותר מהקרבת תמידין, וממילא ה"ה לגמור תהלים ברבים דחשיב כמו תפלה ות"ת דרבים, ושמענו מכמה גדולי הדור וצדיקים בדור שלפנינו במדינה זו שהיו נוהגים להדליק נרות ע"י נכרי בש"ק קודם אור הבקר בביהכ"נ ללמוד תורה ברבים.

בהשיב משה (לרב משה טייטלבוים הראשון, מהמאה ה-18) הרחיב את ההיתר מתפילה ללימוד תורה של רבים

ה. לצורך פיקוח נפש רוחני של רבים

שו"ת מראה הבזק חלק ג' תשובה לד'

שאלה: מתי ניתן להקל באמירה לנכרי במצוה דרבים בשעת הדחק, ואיך זה ניתן לביצוע בלי בעיה של מראית עין וחשד?

תשובה: יש בזה הרבה פרטי דינים. הואיל והשאלה כללית ואינה מפורטת לפרטים, קשה להשיב באופן מוחלט, שהרי בדברים כאלה יש לדון כל מקרה לגופו. באופן רגיל פסקו המחבר והרמ"א וה"משנה ברורה" שלצורך מצוה מותרת שבות דשבות באמירה לנכרי, היינו מותר לומר לנכרי לעשות דבר שיש בו רק איסור דרבנן, לצורך מצוה, וכן הדין במקום צורך גדול או הפסד ממוני גדול.

ואולם, אם המדובר בקשר לקיום התפילה ושיעורי-התורה בשבת בבית-הכנסת, והדבר יועיל להציל יהודים מנסיעה למקומות בידור ובילוי (וכדלעיל), הרי נראה שיש להקל בכך אפילו באיסור דאורייתא, כדעת בעל "העיטור", שאף הרמ"א הסתייג מקולא זו רק באופן שאין בו צורך גדול, והרי בנדוננו אין לך צורך גדול מזה, שהרי מדובר בהצלה רוחנית של יהודים שהם בחזקת תינוקות שנשבו, ולא במצוה שיש בה הנאת הגוף, ובמעשה שיש לו סיכוי להשפיע לטובה, לקרב ליהדות ולהציל מטמיעה. לכן יש מקום להתיר הסעה ברכב גדול נהוג בידי נהג גוי האוסף את היהודים לבית-הכנסת ואחרי כן מפזר אותם לבתיהם, וכפי שפסק ה"משנה ברורה" להתיר תיקון העירוב שנתקלקל בשבת ע"י גוי, בכדי למנוע מכשול דרבים, שהרי גם כאן בהצלה ממכשול עסקי. אכן יש לזכור שעדיין זה היתר דחוק מאוד (משום שזה קבוע), ועל הרב המתיר זאת להיזהר ולכלכל דבריו בצורה שתהיה קרובה לשכר ורחוקה מן ההפסד, ודבר שאין צורך לומר, כי כל היכול להימנע משימוש בהיתר זה, תבוא עליו ברכה.

❖ **הרחבות – תשובות מראה הבזק – טלטול ילדים לבית הכנסת ע"י נכרי, אמירה לנכרי במקום פיקוח נפש לרבים (התשובה במלואה), הפעלת "אוטובוס שבת" לאיסוף מתפללים הגרים במרחק מבית הכנסת**

ב. אמירה לנכרי במקום חולי וצער

1. שיטת הרמב"ם – לצורך חולה שאין בו סכנה מותרת אמירה לגוי באיסורי תורה, ולמקצת חולי (צער גדול) באיסורי דרבנן

הרמב"ם הבין את הגמרא בעירובין שהבאנו לעיל (עמוד 1) אחרת –

רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכות ט-י

דבר שאינו מלאכה ואין אסור לעשותו בשבת אלא משום שבות מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי או יהיה צריך לדבר צורך הרבה.....כיצד מביא לו מחצר לחצר שאין עירוב ביניהן מים חמין להרחיץ בהם קטן ומצטער וכן כל כיוצא בזה.

הדוגמא שכתב הרמב"ם, הבאת מים חמים בלי עירוב בשביל קטן ומצטער לקוחה מהגמרא בעירובין בה פתחנו! לפי הרמב"ם ההיתר איננו מוגבל למצוות מילה בדווקא. וכך כתב המגיד משנה –

מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה ט

מלשון רבינו שהוא מפרש מעשה דפי הדר (עירובין סז) שלא ביום מילה אלא קודם לה או אחריה הרבה. ואעפ"כ התירו משום צער התינוק שהחמין יפין לו.

אך זה באמת מפתיע שהרמב"ם הביא את מקור הדין מהסוגיה בעירובין. לכאורה הדברים מפורשים יותר במסכת שבת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכט עמוד א

דרב עולא בריה דרב עילאי, דאמר: כל צרכי חולה נעשין על ידי ארמאי בשבת. וכדרב המנונא, דאמר רב המנונא: דבר שאין בו סכנה - אומר לנכרי ועושה.

רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה י

חולה שאין בו סכנה עושין לו כל צרכיו על ידי גוי, כיצד אומרין לגוי לעשות לו והוא עושה לבשל לו ולאפות ולהביא רפואה מרשות לרשות וכיוצא באלו, וכן כוחל עיניו מן הגוי בשבת אף על פי שאין שם סכנה

ביאור הגר"א אורח חיים סימן שז סעיף ה

מפי הרמב"ם דלאו ביום מילה היתה אלא משום צערא שרו התם וז"ש לרחוץ המצטער

הגר"א מסביר לנו שהרמב"ם למד מלשון הסוגיות שהסוגיות עוסקות ברמות שונות של חולי. במסכת שבת כתוב שצרכי חולה, גם אם אין בו סכנה, נעשים ע"י נכרי. בעירובין מדובר על תינוק, אך לא נאמר שם שהוא חולה. מכאן למד הרמב"ם שמותר לצוות את הנכרי לעשות איסורי דרבנן גם עבור מי שאינו חולה ממש, אלא גם עבור קטן או מצטער.

הגדר יוצא כך –

לצורך חולה, גם אם אין בו סכנה, מותר לצוות לנכרי לעשות מלאכות דאורייתא. לצורך מקצת חולי מותר לצוות את הנכרי שיעשה מלאכות דרבנן.

2. שיטת הגאונים – במקצת חולי אסורה אמירה לגוי בכל מקרה

על דברי הרמב"ם מעיר המגיד משנה –

מגיד משנה הלכות שבת פרק ו הלכה ט

ויש חולקים וכן סוברין שאינו מותר אלא במקום חולי גמור

למדנו שהקריאה המקובלת בגמרא בעירובין אינה כרמב"ם, אלא מפרשת ששם ההיתר היה מפני שדובר במצוות ברית מילה. לדעתם, אין מקור להתיר אמירה לנכרי אם אין חולי גמור.

3. שיטת הראב"ד – במקצת חולי מותרת מלאכה דרבנן אפילו ע"י יהודי

הראב"ד העיר על פסק הרמב"ם מכיוון אחר –

רמב"ם הלכות שבת פרק ו

+/השגת הראב"ד/ דבר שאינו מלאכה ואינו אסור לעשותו בשבת [וכו'] והוא שיהיה שם מקצת חולי. אי"א אם היה מקצת חולי הוא עצמו עושה שהרי גונח יונק חלב בשבת (כתובות ס) וכן אמרו (שבת קמח) הלכה מחזירין את השבר.

הראב"ד הפנה אותנו לסוגיות בגמרא מהן ניתן ללמוד שבמקום חולי מותר גם לחולה עצמו או ליהודי שצריך לטפל בו לעשות מלאכות דרבנן. ביאר את דבריו הלחם משנה –

לחם משנה הלכות שבת פרק ו הלכה ט

וצ"ל לדעת הראב"ד ז"ל דהמעשה דפי הדר (דף ס"ז) הוא מפרשו כפירוש הגאונים דאיירי בחמין הצריכין למילה אבל אם יש בו חולי אפילו הוא עצמו עושה ובגמרא אמרו שם מי א"ל זיל אחים וכו' כלומר שהוא שבות גמור ולדעת הראב"ד ז"ל כל שיש בו חולי אפילו שבות גמור ע"י ישראל התירו אם כן ודאי דברי המעשה האמורים אחר המילה מטעם חולי ומצטער כדברי רבינו דבהכי מותר אפי' ע"י עצמו כמו שהשיג הוא עצמו על רבינו ז"ל אלא איירי במכשירי מילה.

הלח"מ הסביר שהראב"ד העיר על הרמב"ם בכיוון הפוך מהערת הגאונים שהביא המגיד משנה. לפי הראב"ד אין חידוש בכך שמותר לומר לנכרי לעשות מלאכות דרבנן אם יש קצת חולי. את זה מותר גם לישראל לעשות! המשמעות היא שהראב"ד לא חולק על הדין שכתב הרמב"ם. הוא פשוט מעיר שיש קולא גדולה יותר, לכן אין צורך להזכיר את הקולא הזאת.

❖ הרחבות – האם ליהודי מותר לעשות מלאכות דרבנן בשביל חולה?

לסיכום, מצאנו שלוש שיטות בשאלה אלו מלאכות מותר לצוות נכרי לעשות לצורך חולה –

א. הגאונים שהביא המגיד משנה – לצורך חולי ממש מותר לצוות אפילו על מלאכות דאורייתא. לצורך מקצת חולי אסור, אין אפילו היתר אמירה לנכרי.

ב. הרמב"ם – לצורך חולה ממש מותר לצוות לנכרי לעשות מלאכות דאורייתא. לצורך מקצת חולי ומצטער מותר לצוות את הנכרי שיעשה מלאכות דרבנן.

ג. ראב"ד – לצורך חולה ממש מותר לצוות לנכרי שיעשה מלאכות דאורייתא. לצורך מקצת חולי מותר לישראל עצמו לעשות מלאכות דרבנן (וכמובן שמותר גם לומר לנכרי לעשות מלאכות דרבנן).

ברם יש שכתבו שהרמב"ם והראב"ד לא חולקים –

מרכבת המשנה (חלמא) הלכות שבת פרק ו הלכה ט

והוא שיהיה שם מקצת חולי וכו'. עיין בהשגות, ואין ביניהם מחלוקת לדינא דכוונת הראב"ד מקצת חולי ממש וכוונת רבנו במיחוש בעלמא.

הלכה – כרמב"ם

למעשה פסק השו"ע –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכח סעיף יז

חולה שנפל מחמת חליו למשכב ואין בו סכנה, אומרים לא"י לעשות לו רפואה.

משנה ברורה סימן שכח ס"ק מז

(מז) לעשות לו רפואה - אפילו במלאכה דאורייתא וה"ה שאר צרכיו כגון לאפות ולבשל וכיוצא באלו אם צריך לכך.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שז סעיף ה

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת; והוא שיהיה שם מקצת חולי ... כיצד: אומר ישראל לא"י בשבת ... להביא מים דרך חצר שלא עירבו, לרחוץ בו המצטער; ויש אוסרין.

השולחן ערוך פסק להלכה כרמב"ם. דעה זו התקבלה הלכה למעשה.

1. דוגמאות למקצת חולי

מקור ההיתר לצוות נכרי מבוסס על מעשה בתינוק שהיה זקוק למים חמים. זה מרחיב מאוד את הקריטריון של חולי מעט וצער. המשמעות היא שאין מדובר בהכרח על מה שאנשים בדרך כלל מגדירים כמחלה. נבדוק כיצד הפוסקים הגדירו את "חולי מעט וצער" בעזרת דוגמאות שנפסקו.

- ❖ הרחבות – לעניין מה מתייחסים לקטנים כחולים לעניין אמירה לנכרי?
- ❖ הרחבות – תשובת מראה הבזק – הגדרת חולה שאין בו סכנה

א. חימום

מרדכי מסכת שבת פרק יציאות השבת רמז רנ

ה"ר יום טוב כתב וז"ל מנעורי הייתי משתומם על האוסרים להתחמם כנגד מדורות הנכרים הנעשה בשבת בשביל ישראל כי ראיתי אבא מרי ורבינו משולם שהיו פרושים ומתחממים וכן הרבה גדולי עולם וטעמא כדאמר בעלמא הכל חולים אצל המילה וכן הכל חולים אצל הקור, יהא חלקי מן המתחממים ולא מן הפורשים (שימו לב למשחק המילים) והמתחממים יתענגו על רוב שלום ע"כ הגה"ה.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף ה

בארצות קרות, מותר לא"י לעשות מדורה בשביל הקטנים ומותרין הגדולים להתחמם בו, ואפי' בשביל הגדולים מותר אם הקור גדול, שהכל חולים אצל הקור; ולא כאותם שנוהגים היתר אף על פי שאין הקור גדול ביום ההוא.

המרדכי הביא את רבנו יום טוב, שהעיד שרבותיו נהגו ליהנות ממלאכות דאורייתא שעושים נכרים כדי להתחמם, מפני שהכל חולים אצל הקור. השו"ע פסק שזה לא נכון – אם מדובר בקטנים, או אף לגדולים ביום קר ביותר, אפשר להגדיר את זה כחולה שאין בו סכנה, ורק במקרה זה נוכל להתיר ליהנות ממלאכה דאורייתא. אך אם קר ברמה נמוכה יותר שלא היינו מגדירים כחולה שאין בו סכנה, אין היתר לומר לגוי לעבור על מלאכה דאורייתא.

שימו לב – אם מדובר בקור שהוא פיקוח נפש, אפשר לעבור על מלאכות דאורייתא בידיים. אם מדובר במצטער מחמת הקור, אפשר לומר לנכרי לעבור על איסור דרבנן בלבד (כמו שמותר לומר לנכרי שיביא מים לרחוץ את המצטער). מתי אפשר להתיר לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא? כשהקור יוגדר עבור השהים בבית כחולה שאין בו סכנה. איך בדיוק מגדירים את זה?

ערוך השולחן אורח חיים סימן רעו סעיף יב

במדינות הצפוניות שהקור גדול בימות החורף הדבר פשוט שהכל חולים אצל צינה גדולה כזו ואומר לאינו יהודי ועושה וכלשכן כשהאינו יהודי מסיק התנור דמותר ליהנות מזה והמחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהין. ורבינו ירוחם כתב שרבינו יעקב מאורלייני"ש היה אומר לא"י להדליק האש ולתקנו בשבת דהכל חולים אצל צנה [ב"י]. אמנם אם אין הקור גדול בשם, או שביום הזה אין הקור גדול, וודאי אסור לומר לא"י להסיק התנור, ואפילו עשה הא"י מדעתו צריך למחות. אבל כשיש קטנים בבית מותר לומר לא"י להסיק התנור, דהקטנים חולים אצל הקור אפילו כשאין הקור גדול כל כך, ואז גם הגדולים יוכלו להתחמם, כיון שניסוק בהיתר בשביל הקטנים [וקשה להכריע מתי נקרא הקור גדול ומתי נקרא אינו גדול ובמדינותינו בירחי טבת ושבט הקור גדול מאד וא"י לגדור בזה גדר ברור ולא כל האנשים שוים בזה].

ב. מיזוג**שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן כג**

ע"ד השאלה אם מותר לומר לנכרי לפתוח את המאורר (Aircondition) בשבת, בעת שחם היום מאד, ואולי אפשר לומר, לפי מה דמבואר בש"ע (או"ח סי' רע"ו סעיף ה') דמותר להא"י לעשות מדורה, אפילו בשביל הגדולים, אם הקור גדול, שהכל חולים אצל הקור עיין שם....
(ד) אמנם נראה, דבנד"ד ... לפי המבואר בדברי המג"א הנ"ל, היכא דהוי רק שבות דשבות יש להתיר משום צער, ובנד"ד הולדת כח הזרם, בלא הבערה כלל, נראה דל"ה רק איסור דרבנן, וכמו שכתבתי בזה במק"א בספריי....ואם כן באמירה לעכו"ם הוי שבות דשבות, ובמקום צער גדול כחום היום מאד, יש להקל לפתוח המאורר ע"י עכו"ם כנלענ"ד.

הרב משה פיינשטיין התייחס לנושא של מיזוג מכיוון אחר. הוא מחזיר אותנו לשיעור הקודם, שם למדנו שאם מדובר בתוספת הנאה קיימת מותר ליהנות.

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן מז

ובדבר כשנעשה יום חם מאד בשבת אם מותר לספר להנכרי שהוא חם מאד בחדר זה כדי שהנכרי שרוצה בטובתו יפתח את מזגן האויר (עיר – קאנדישענער [אייר קונדישן]) בעצמו, כמו שמותר לומר לנכרי שהנר אינו מאיר יפה כדי שהנכרי הרוצה בטובתו יסיר הפחם שבראש הנר כדאיתא במשנהברורה סימן ש"ז ס"ק ע"ו, ומסיק דאין לאסור מטעם שנהנה ממלאכה שעשה הנכרי בשבילו משום דאין זה הנאה כל כך דגם מקודם היה יכול ע"פ הדחק לקרות לאורו. דהרי גם הכא אפשר לו לישב בשעת הדחק גם כשהוא חם. **פשוט וברור שאסור** דהא בכל הנאה ממעשה הנכרי אפשר לו גם בלא זה אף כשמבשל עבורו דודאי יכול להיות גם בלא אכילת דבר שבישל בעדו, וכן יכול האדם להיות איזה שעות בחדר קר ומ"מ היה אסור. והטעם דעכ"פ הא הנאה זו דאכילת דבר המבושל והנאת החמום הא לא היה לו אף בשעת הדחק אי לאו מלאכת הנכרי בשבת עבורו שזה אסור, וכמו כן הנאה זו דלא יסבול החום הרי לא יהיה לו אף בשעת הדחק הנאה זו שלכן אסור. ולא דמי לקריאה שדבר זה דקריאה היה יכול גם בלא מלאכת הנכרי אף שהיה בדוחק ובקושי, שלכן נמצא שלא היה לו כלום ממעשה הנכרי בתועלת הקריאה שהיה להישראל.

הרב פיינשטיין מציע להתיר את הדלקת המזגן על סמך כך שזו תוספת הנאה (בהיתר זה עסקנו בדף המקורות הקודם). מדוע לא הציע להתיר מחמת הצער, כמו שכתב המנחת יצחק? מסתבר שהרב פיינשטיין לא חשב שזהו צער המצדיק אמירה לנכרי.

ג. הגנה מפני הגשם**שו"ת מכתם לדוד חלק אורח חיים סימן א**

אומברלי"ה (מטריה), לא מיבעי דלפותחה דאסיר, אלא אף בפתוחה ועומדת מערב שבת אסור לנושאה בידו, בין בשבת בין ביום טוב, אך בזאת נאות להם להתיר האמירה לגוי לנושאה עליהם להגן כנ"ל דהו"ל שבות דשבות ושרי במקום צערא דגופא כמבואר בסימן ש"ז. ואף שיש חולקים כדאי הם המתירים לסמוך עליהם ככה"ג וכ"נ דעת מרן להלכה.

המכתם לדוד אומר שאסור להחזיק מטריה (בהרחבות ניתן לראות תשובת מראה הבזק על דין זה). אך מפני הצער של הגשם מותר לומר לנכרי לטלטל עבורו כדי להגן עליו.

❖ **הרחבות – תשובת מראה הבזק – שימוש במטריה בשבת**

ד. חיה שמבהילה את בני הבית**ילקוט יוסף קצוש"ע אורח חיים סימן שז - דין אמירה לגוי בשבת**

סא. יש אומרים שאם עכבר מסתובב בבית, והדבר מבהיל את בני הבית, ואי אפשר לסלקו על ידי מקל, מותר לומר לגוי שיצוד אותו, ויסלקנו מהבית, שמאחר שזו מלאכה שאינה צריכה לגופה, מותר לומר לגוי לעשותה. ויש חולקים. והעיקר לדינא להקל בזה, בפרט אם הדבר מונע מבני הבית לאכול סעודות שבת.

ה. הדלקת האור בשביל חולה שרוצה ללמוד תורה

שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן מב

שאלה. בביה"ח שערי צדק הנהוג שבלייל שבת בשעה ידועה עובר עכו"ם בכל המחלקות ומכבה את החשמל, וקורה שחולה שאין בו סכנה איננו יכול להרדם ורוצה ללמוד אם מותר לו לבקש את העכו"ם שיחזור וידליק עבורו את החשמל שע"י מטתו כדי שיוכל ללמוד.

נלפענ"ד יש להתיר לחולה שבנידונו לומר לעכו"ם להדליק עבורו החשמל ע"י מטתו כדי שיוכל ללמוד, בהיות שזה דבר מצוה וגם במקום חולי קצת, וניתן לומר שזה עוד יותר ממקום חולי קצת כי באי השינה והשכיבה לבטלה יוכל לבוא לידי רפרוף עצביו והרעה במצבו, וגם הא המדובר בחולה שנפל למשכב שמותר לומר לעכו"ם לעשות לו רפואה אפילו במלאכה דאורייתא. ומ"מ מן המובחר יעשה זאת בדרך רמיזה או לומר לו בצורה כזאת שיבין דבר מתוך דבר, כגון שיאמר לו שאיננו יכול לישון ושוכב בשיעמום וכדומה.

הציץ אליעזר צירף את שני הדינים שלמדנו, והקל לצורך חולה שרוצה לעשות מצווה.

**רבנות -
סימן רע"ו סעיפים ב,ה
סימן ש"ז סעיף ה
סימן שכ"ח סעיף י"ז**

סיכום

מהגמרא בגיטין (ח') ובעירובין (ס"ז) עלה שניתן להתיר אמירה לנכרי לצורך מצווה. הראשונים חלקו מה ניתן להתיר ועבור אלו מצוות. הפסיקה המרכזית פסקה כדעת הריף, שלצורך יישוב ארץ ישראל ניתן לצוות שיעשה מלאכה דאורייתא, ולצורך שאר המצוות ניתן לצוות על מלאכה דרבנן. הרמ"א הביא את דעת העיטור, שסבר שמותר לצוות על מלאכה דאורייתא לצורך מצווה. אמנם דעתו לא התקבלה כדעה מרכזית, אך הפוסקים התחשבו בה במקרים שונים, והבאנו מספר דוגמאות –

1. לצורך ברית מילה – מכיוון שבסוגיה מצווה זו קבלה יחס מיוחד, כתב המג"א שניתן לסמוך בזה על הבה"ג לומר לנכרי לטלטל ברה"ר.
2. בין השמשות במוצאי שבת – הפמ"ג כתב שיש בזה ספק ספקא – ספק האם מותר לעבור על דרבנן בזמן זה, וספק האם הלכה כעיטור. לכן כתב שבין השמשות של צאת שבת מותר לצוות לנכרי לעשות מלאכות דאורייתא לצורך מצווה. ברם המשנה ברורה הביא בשם השל"ה שנהגו לשבת בחושך בסעודה שלישית, אפילו אחרי שקיעה.
3. למנוע חילול שבת של רבים – החיי אדם כתב לסמוך על העיטור לצוות את הנכרי שיעשה מלאכות דאורייתא כאשר האלטרנטיבה היא חילול שבת של אנשים רבים.
4. לצורך בית הכנסת – השואל ומשיב כתב שהנוהגים לומר לנכרי להדליק את האור בבית הכנסת לצורך תפילת הרבים, אין מוחים בידם, שסומכים בזה על העיטור. הרב עובדיה יוסף העיד על עצמו שהוא אף הורה כך לכתחילה כשהאור נכבה בבית הכנסת. וכך גם סבור הרב פיינשטיין להקל. בהשיב משה הרחיב את הקולא מתפילת הרבים ללימוד תורה של רבים.
- הרב עובדיה מספר שבקהילות רבות היו עושים את הרישומים לצורך בית הכנסת בשבת ע"י נכרי. הוא כתב שלא נכון לעודד את זה, אך גם לא צריכים למחות בהם.
5. בתשובת שו"ת במראה הבזק כתבו להקל כדעת העיטור בעת הצורך אם זה ימנע מחילול שבת ויעודד צמיחה רוחנית של הקהילה החלשה (פיקוח נפש רוחני).

הרמב"ם למד את הגמרא בעירובין אחרת. הוא הבין שהגמרא עוסקת בצורך לרחוץ תינוק, בלי קשר למילה. מכאן למד הרמב"ם שעבור קטן ומצטער ניתן להתיר אמירה לנכרי לעשות מלאכה דרבנן. זאת לעומת הגמרא בשבת (קכ"ט) בה נאמר שצרכי חולה, אפילו שאין בו סכנה, נעשים ע"י נכרי. מזה למד הרמב"ם שעבור חולה שאין בו סכנה מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא.

אמנם גאונים וראשונים חלקו עליו, אך השו"ע פסק כמותו.

לקולא זאת הבאנו כמה דוגמאות –

1. לעניין חימום – אמנם במרדכי משמע שמותר ליהנות ממלאכה דאורייתא של נכרי לצורך התחממות של כל אחד. אך השו"ע דחה את דבריו, וביארו הפוסקים שרק אם ניתן להגדיר את המצב כחולים שאין בהם סכנה נתיר שהנכרי יעשה מלאכה דאורייתא. ברם גם עבור מצטערים מהקור מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה דרבנן.
2. לעניין קירור – המנחת יצחק כתב שיותר מצטערים מחום מאשר מקור, ולכן מה שמותר בקירור מותר בחימום (והסביר שמכיוון שהקירור שלנו הוא דרבנן, מותר למצטער לבקש מהנכרי להדליק את המזגן). באגרות משה דן בזה מצד תוספת הנאה, אך לא כתב שמדובר בצער המתיר אמירה לנכרי.
3. הגנה מפני הגשם – המכתם לדוד כתב שמפני הגשם מותר לומר לנכרי לטלטל עבורו מטריה ולהגן עליו, מצד שבות דשבות במקום צער.
4. נוכחות חיה שפוגעת בסעודת שבת – הילקוט יוסף פסק שמותר לומר לנכרי לצוד עכבר המפריע לסעודת השבת (וזו מלאכה שאינה צריכה לגופה, האסורה מדרבנן בלבד. נרחיב בזה כשנגיע למלאכת צד).
5. הדלקת אור עבור חולה הרוצה ללמוד תורה – הציץ אליעזר פסק ששני הדברים, לימוד תורה וחולי, מצטרפים, ואם לחולה קשה לישון ורוצה ללמוד מותר לרמוז לנכרי שידליק את האור.

בשיעור זה למדנו על שני תחומים בהם חז"ל התירו אמירה לנכרי לעשות איסור דרבנן – לצורך מצווה, ולצורך קטן ומצטער.

בשיעור הבא נברר שני דברים שקשורים לזה. הראשון – אם יש היתר אמירה לנכרי למנוע הפסד מרובה, והשני – נברר יותר לעומק מה מוגדר כאיסור דרבנן שמותר לומר לנכרי לעשות (אמירה דאמירה, אמירה שיעשה בשינוי, וכדו').